

Buhranlarımız ve İctimai Hayatımız, Said Halim Paşa, Haz. Beşir Güneş, Çağdaş Kitap, 2021, ISBN:978-605-69911-1-0

Our Depressions and Social Life

Tarık YALDIRAK

Doktora öğrencisi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Bölümü, Bolu/TÜRKİYE, tyaldirak@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-9472-6942.

DOI: 10.51592/kulliyat.1299123

Kitap Tanıtımı/Book Review

Kitap, yayınevinin tanıtımını içeren kısa bir önsöz ile başlamaktadır. Ardından M. Hanefi Bostan tarafından İslam Ansiklopedisinde yayımlanmış Said Halim Paşa maddesine yer verilmiştir. Bu yazıyla okuyucu Said Halim Paşa'nın yaşamı hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Said Halim Paşa 19 Şubat 1864 tarihinde Kahire'de dünyaya geldi. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunudur. Said Halim Paşa küçük yaşta Türkçe'nin yanı sıra Arapça, Farsça, İngilizce ve Fransızca öğrendi. Üniversite tahsilini İsviçre'de tamamladıktan sonra 1888'de Sultan II. Abdülhamit tarafından Şura-yı Devlet'e tayin edildi. Kendisine Paşalık rütbesi verilmesinin akabinde Rumeli Beylerbeyi payesine yükseltildi. 1903 yılında Jön Türklerle irtibatı olduğu gerekçesiyle görevine son verilip İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Önce Mısır'a daha sonra ise Avrupa'ya geçerek İttihat ve Terakki Cemiyeti ile bağlantı kurdu. Cemiyette önemli görevler üstlenen Paşa, 1908 İhtilali'nin ardından diğer İttihatçılarla birlikte İstanbul'a döndü.

1913 Bab-ı Ali Baskını'ndan sonra kurulan Mahmut Şevket Paşa hükümetinde Hariciye Nazırlığı'na getirildi. Mahmut Şevket Paşa'nın katledilmesinden sonra ise Sadrazamlığa yükseldi. Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'na girmesine neden olan Sivastopol'ün bombalanmasından haberi olmadığı için, önceden Sadrazamlıkla birlikte üzerinde bulunan Hariciye Nezareti görevini bıraktı. Yine bu sebepten dolayı Talat Paşa ile arası açıldı. 1917 yılında

ise Sadrazamlıktan istifa etti. Ardından “*Muhafazakaran Fırkası*” adı altında bir siyasi oluşum kurma denemesi oldu fakat bunda başarılı olamadı. 1919 yılında Damat Ferit’in Sadrazamlığa gelmesiyle birlikte 66 kişi tevkif edildi. Aralarında Said Halim Paşa da vardı. Kısa bir süre Bekir Ağa bölüğünde hapsedikten sonra arkadaşlarıyla birlikte Malta’ya sürgüne gönderildi. Sürgüneyken yabancı devlet adamlarına ve basına, mütemadiyen, haksızlığa uğradığını bildiren mektuplar gönderdi. Nihayetinde 1921 yılında serbest bırakıldı. Salıverilmesinin ardından Mısır’a dönmeyi istese de İngiliz işgali altında olduğu için bundan vazgeçti ve İtalya’da bir konak kiralarak buraya yerleşti. 5 Aralık 1921 tarihinde oturduğu konağın önünde Ermeni bir suikastçı tarafından şehit edildi. Cenazesi İstanbul’a getirilerek Sultan Mahmut türbesi içerisinde, babasının yanına defnedildi.

Biyografinin ardından Ali Haydar Başer tarafından daha önce yayımlanmış bir makaleye yer verilerek Said Halim Paşa’nın düşünceleri ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Said Halim Paşa’nın bu eseri farklı zamanlarda kaleme aldığı yedi farklı kitapçığın 1919 yılında “*Buhranlarımız ve İctimai Hayatımız*” adı altında bir kitap haline getirilmesiyle oluşmuştur. Bu kitaplar; Meşrutiyet, Mukallitlerimiz, Fikri Buhranımız, İctimai Buhranımız, Taassup, İslam Âleminin Gerilik Sebepleri Üzerine Bir Deneme ve İslamlaşmak isimlerini taşımaktadır. Her bir kitap, bir bölüm olarak ele alınmıştır.

Meşrutiyet ismini taşıyan ilk kitapta yazar sert bir Kanun-i Esasi eleştirisi yapmıştır. Kanun-i Esasi Avrupa tarzı bir anayasaya sahip olmak için dönemin münevverleri tarafından hazırlanmış bir anayasadır. Peki, böyle bir anayasaya bizim ihtiyacımız var mıydı? Bu teşebbüs bizim kendi gereksinimlerimizden mi doğmuştur? Yazarın cevabı hayırdır. Sadece Batı taklitçiliğinin bir tezahürüdür. Bunun içindir ki 1878 yılında askıya alınmış ve uygulanamamıştır. Ardından bir istibdat döneminin yaşanmasının sebebini de yazar taklitçiliğe bağlamaktadır. Yazara göre geniş coğrafyaya sahip bütün Osmanlı ülkesini tek bir anayasa ile idare etmek mümkün değildir. Bütün Osmanlı tebaası da aynı gelişmişlik seviyesinde değildir. Gerçek manada, insanlara bir seçme hürriyeti verilseydi meclise papazlar, şeyhler, ağalar doluşur buradan da anca bir derebeylik rejimi çıkardı. Her millet kendi tarihsel çizgisinde tekâmül edebilir. Yenilikler ihtiyaca binaen gerçekleştirilir. Örneğin, Fransa asla İngiliz yasalarını örnek alarak yasa hazırlamaz.

Yazar tüm şikâyetlerinin ardından şu aşamada meşrutiyetten başka bir rejim kurulamayacağını da ifade etmektedir. Kanun-i Esasi’den ve Batı taklitçiliğinden yakınmakta, kendi ihtiyaçlarımıza binaen yenilikler yapmamız gerektiğini savunmakta, fakat bu ihtiyaçların ne olduğu hangi yeniliklerin bizim milli bünyemize uygun olduğunu açıklamamaktadır. Yazarın kitaptaki en önemli tespitlerinden biri örnek alınan Batı Devletlerinin ulusal bir yapıya sahip olduğu Osmanlı’nın ise birçok yapıyı içinde barındırdığıdır. Avrupalı düşünürlere göre böyle bir yapı bir arada yaşayamaz ancak Osmanlı tarihi bunun aksini kanıtlamaktadır. Paşa taklitçilik illetinin Devlet’in parçalanmasına neden olacağını ifade etmektedir.

İkinci kitap “*Mukallitliklerimiz*” ismini taşımaktadır. Kitapta Batı ile İslam medeniyetleri arasındaki farklı tarihsel süreç, gereksinimler ve yenilikler üzerinde durulmuştur. Yazar, bir milletin başka bir milletin tarihsel sürecinden ders çıkarmasının zor olduğunu ve böyle bir girişimin, o milleti hataya götüreceğini iddia etmektedir. Yazar Osmanlıların bu hataya düştüklerini belirttikten sonra şu örnekle devam etmektedir: Batı toplumları uzun süre derebeylik rejimi altında yaşadıkten sonra bir takım mücadelelerle haklarına kavuşmuşlardır. Siyasi fırka

yapılanmalarının temelinde de bu mücadele vardır. Onlar da firkaların, siyasi ve iktisadi görüş ayrılıkları vardır. Hâlbuki bizde siyasi firkaların bir karşılığı yoktur. Toplum farklı düşüncelere sahip kesimlerden oluşmamaktadır. Batı'yı taklit için siyasi fırka kurup, ardından onlar gibi kavga edip bir de bunu ilerleme olarak görmek abestir. Osmanlılarda iki tür siyasetçi vardır: bir Osmanlılık için çalışanlar bir de kendi menfaati için çalışanlar.

Yazar Osmanlı'nın zaten demokratik bir yapıya sahip olduğunu bunu test etmek için Habsburg ve Romonov hanedanlarının uygulamalarıyla karşılaştırma yapılmasını önermektedir. İslam dünyasının her daim tolerans sahibi olduğunu belirten yazara göre demokrasi dışarıdan ithal edilmesi gereken bir mefhum değildir. Bizim tabii bünyemizde mevcuttur. Bunu geliştirmek için Batı'nın bir takım nazariyelerine saplanıp kalmak yerine fiiliyattan doğan ihtiyaçlara odaklanmak gerekir.

"*Fikri Buhranımız*" isimli üçüncü kitapta yazar Batıcılığı ağır bir eleştiriye tabii tutmuştur. Ona göre Batıcılık bizi milli benliğimize yabancılaştırmaktadır. Kendini Batıcı olarak tanıtan münevverlerimiz ise Batı'yı yeterince tanımamaktadır. Batıcı düşünürler bizdeki kurumları ıslah etmek yerine onları ortadan kaldırmayı seçmektedir. Hâlbuki Batılı toplumlar kendi kurumlarını asla ortadan kaldırmazlar, onları ıslah ederek ayakta tutmaya çalışırlar. Yine yazara göre ilim kıyaslama ile var olur, bizim münevverlerimiz kendi medeniyetlerini tanımaksızın Batı'ya âşık olmuş kişilerdir. Bu tutumları milleti mahva götürmektedir. Bir millet arazisini kaybettiği zaman değil örf ve ananelerini kaybettiği zaman yok olur. Yazar, eğer Osmanlılar bu Batılılaşma hastalığına yakalanmasalardı Batı ile aramızda bu denli farkın oluşmayacağını düşünmektedir.

Dördüncü kitabın adı "*İçtimai Buhranımız*"dır. Yazar bu kitabında Batılılaşmanın sebep olduğu neticeleri sosyolojik açıdan ele almıştır. Yazar kitapta şu görüşleri ifade etmektedir: Her toplumun üst tabakası, toplumun geri kalanına örnek olur ve ahali örf ve geleneklerini onların önderliğinde yaşar. Osmanlı'nın üst-aydın kesiminin Batılılaşmasıyla birlikte halk rehbersiz kalmış ve zaman bilincini yitirmiştir. Elbette hiçbir gelenek sabit kalmaz ancak kendi tabiatı içerisinde değişim gösterir. Rehberliğini yitiren halk yeniliklere büsbütün düşman olmuştur. Yenileşme adı altında verilen eğitim sadece fen bilimlerinden ibarettir. Okullarda genç dimağlara "*akla ve fenne uyan her şeyi kabul edin bundan gayrısını reddedin*" denilmektedir. Maneviyattan uzak bu eğitim ile sadece kendi zevklerine düşkün aşağı bir topluluktan başka bir şey yetişmez. Gelenekler bir milletin asırlık tecrübelerinin ürünüdür. Kendi kültürünü hor gören bir nesil o milletle aidiyet bağı kuramaz.

Kitaptan yer alan konulardan biri de eşitlik fikridir. Yazar, halkın arzusunun siyasette eşitlik ancak toplumsal hayatta eşitsizlik olduğunu söylemektedir. Her emeğin karşılığını almasına taraftardır. Liyakat sahibi ile liyakatsizin eşit olamayacağından, tam bir eşitlik fikrine, daha doğrusu aşırılığa karşıdır. Batı medeniyeti eşitliği halka yayma eğilimindeyken İslam medeniyeti bir havas yaratma gayesiyle seçkinleştirme eğilimindedir. Bu durum medeniyetlerin kendilerine özgü tabiatlarından kaynaklanmaktadır. Kadın hakları konusunda ise yazar hiçbir medeniyetin kadına hürriyet bahşederek yükselmediğini aksine medeniyetlerin çöküş evrelerinde kadınlara hürriyet verildiğini iddia etmektedir. Batı toplumunda sosyo-ekonomik ihtiyaçların neticesinde kadın hürriyeti, kadınların erkeklerle aynı ortamda bulunması ve aynı haklara sahip olması söz konusu olmuştur. Bizim içtimai yapımız böyle bir gereksinim duysaydı bu haklar kendiliğinden ortaya çıkardı. İnsanlar ne kadar etkin olurlarsa o derecede hürriyet sahibi olurlar. Mesela bizim kırsalımızda çiftçi kadınlarımızın özgürlüğü buna delildir.

Beşinci kitabın adı “*Taassup*”dur. Yazar Batı’nın ilerlemesini kadere bağlamaktadır. Bir dönem dünyada ilim merkezi İslam dünyası iken şimdi bu rol Batı’dadır. Batılılar Haçlılardan bu yana İslam dünyasına düzenledikleri akınlar yüzünden ilimleri yeterince gelişmemiş, bir vakitten sonra İslam dünyası da ilimle uğraşmayı bırakmıştır. Bu savaşlar yüzünden Batı’da İslam algısı, İslam dünyasında ise Batı algısı hep sorunlu olmuştur. Kitapta değinilen bir diğer konu din meselesidir. Batı dünyası kendi tarihsel sürecinde bilimsel gelişmelerin önünde dinin bir engel olarak çıktığını gördüğü için, bugün dinden soğumuştur. Batılılar İslam dünyasına baktıklarında gerilemenin sebebini İslami taassupta aramaktadırlar. Hâlbuki İslam tarihinin seyrinde böyle bir durum söz konusu değildir. Batılılar din çağının geçtiğini, bir toplumun dinden ne kadar uzak olursa o kadar ileri olacağını varsaymaktadırlar. Hıristiyanlık Batılı insanların maneviyat ihtiyacını karşılamadığı için, Avrupalılar bir genelleme yaparak bütün dinleri aynı kefeye koymaktadırlar. Lakin kendi tarihlerinden çıkardıkları bu görüşler İslam dinine ve tarihine hiçbir şekilde uymamaktadır.

“İslam Âleminin Gerilik Sebepleri Üzerine Deneme” ismini taşıyan altıncı kitapta yazara göre İslam dünyasının geri kalmasının sebebi İslam döneminden önceki adetleridir. Ona göre her toplum kendi bünyesine göre İslam’ı yorumlamıştır. Bu tabii bir olaydır. Nitekim Avrupa dünyasında da Hıristiyanlık Almanlar tarafından farklı, Fransızlar tarafından farklı algılanmıştır. Mezheplerin doğuşunun temelinde bu olgu olup mezheplerin algılanışında dahi farklılıklar vardır. Mesela Hintlilerin Şiiliği ile İranlıların Şiiliği aynı değildir. Avrupalı bilim insanları İslam dünyasındaki geriliğe nazar edip bu milletler arasındaki ortak noktanın İslam olduğu kanaatine vararak, gerilemenin sebebini İslam’da aramaktadırlar. Hâlbuki hiçbir içtimai mesele dini bir sorun olarak değerlendirilmez.

Yedinci ve son kitap ise “İslamlaşmak” adını taşımaktadır. Bu kitapta yazar kendi İslam anlayışını ve İslamlaşmaktan ne anladığını ifade etmeye çalışmıştır. Yazarın İslam anlayışında İslam ile o günün revaçta fikirlerini uyuşturma gayreti görünmektedir. Ona göre İslam hem idealizmi hem de pozitivizmi içermektedir. Bilim ilerledikçe Kuran’da sır halinde bulunan ifadelerin manası çıkmaktadır. Kitapta İslam dini anlatılırken onun hürriyete ve eşitliğe verdiği önem üzerinde durulmuştur. Yazara göre hürriyet, Müslümanların sadece hakkı değil aynı zamanda sorumluluğudur da, o, en doğrusunu arayıp bulmakla mesuldür.

Yazarın yedi kitabını ihtiva eden bu eserde kimi zaman tekrarlarla karşılaşmaktadır. En sık tekrar eden fikir her milletin kendisine has bir tabiatı olduğu ve yeniliklerin o milletin tarihi süreci içerisinde kendi bünyesinden neşet etmesi gerektiğidir. Bu fikrin Said Halim Paşa’nın en temel önermesi olduğu söylenebilir.